

Д. І. ТКАЧ

*Дмитро Іванович Ткач, доктор політичних наук,
професор, проректор Університету економіки та
права «КРОК»*

УГОРСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА В УКРАЇНІ – ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

За часів СРСР була одна тема в радянсько-угорських стосунках, яка на всіх рівнях від МЗС до ЦК КПСС йшла під грифом таємно або особливо таємно. Цією темою було становище угорської національної меншини, яка проживає на території Закарпатської області. Відслідковували ситуацію, яка виникала навколо українських угорців, як в області на рівні обкому партії, облвиконкому, КДБ, міліції, прикордонників, військових, так і в Києві та Москві.

Чому ж Радянський Союз так пильно стежив за ставленням УНР до своїх співвітчизників та поведінкою угорців в Україні? Передусім тому, що Угорщина, як колишній союзник фашистської Німеччини, ніколи не викликала у Москви особливої довіри, та й самі угорці час від часу давали підстави для підозр в намірах на повернення територій, що належали країні ще до Тріанонського мирного договору. Тому будь-які спроби Будапешту надати угорській меншині допомогу у вивченні рідної мови, історії, культури, народних традицій сприймалися Радянським Союзом як втручання у внутрішні справи іноземної держави з відповідними демаршами та політичним тиском. Наявність угорської нацменшини було причиною багатьох непорозумінь і у стосунках угорців з іншими сусідніми країнами насамперед з Югославією, Чехословаччиною, Румунією.

Щоб зрозуміти позицію сьогоденної угорської влади щодо забезпечення прав національної меншини, потрібно повернутися до історії питання. 4 червня 1920 р. був укладений Тріанонський мирний договір між союзними державами Антанти у Першій світовій війні та Королівством Угорщина. Це було пов'язано з існуванням Угорської Радянської Республіки. І практично стало помстою угорцям за слідування прикладу російських більшовиків.

Тріанонський договір, на думку дослідників, мав для країни, що зазнала поразки, «драконівські умови з усіх договорів, які укладалися після цієї війни»¹. В Угорщині це й зараз сприймається як велика катастрофа в історії держави².

Територія Угорщини за договором скорочувалась на 77 %, а населення – на 59 %. Румунія отримала Трансильванію та Банат, Королівство Сербів, Хорватів і Словенців – Воєводину і Хорватію. Угорщина втрачала вихід до Адріатичного моря. Словаччина і Закарпатська Україна переходили до складу Чехо-Словаччини. Угорщина відмовлялася від усіх прав на території колишньої Австро-Угорської монархії, в тому числі й на Закарпатську Україну. Також Угорщина передавала Австрії Бургенланд (прикордонна територія, заселена німецьким населенням)³.

Згідно з Паризькими мирними угодами 1947 р. Угорщина була відновлена в межах 1937 р. (обидва Віденські арбітражі було визнано недійсними, скасування збільшення територій Угорщини за рахунок Чехословаччини та Румунії), за винятком трьох сіл на південь від Братислави, які були передані Чехословаччині. Насправді це була помста Сталіна за те, що угорці досить завзято воювали на боці Гітлера і були одними з найкращих вояків гітлерівської коаліції.

Таким чином угорці, з одного боку, опинились за кордоном своєї Батьківщини, не змінюючи місце проживання, з іншого, – перетворилися з панівної нації на національну меншину, яка стала найчисельнішою меншиною в Європі.

Так, сьогодні приблизно 3 млн угорців проживає за межами країни, з них: в Австрії – 25 тис. 884 чол., Румунії – 1 млн 639 тис., в Чехії – 20 тис. чол., в Словаччині – 520 тис. чол., в Сербській Воєводині – 350 тис. чол., в Україні – 151,5 тис. чол., в Словенії – 6 тис. 243 чол., в Хорватії – 14 тис. 47 чоловік⁴.

Колішньому прем'єр-міністрові Угорщини Йозефу Анталу (1990–1993) належать слова: «Біль Тріанону стукає в серці кожного угорця»⁵.

Ця проблема є досить болючою для угорського суспільства, угорської політиці. Тому серед населення досить поширені настрої образи за втрачені території та своїх співвітчизників, які не зі своєї волі стали громадянами сусідніх держав. Ситуація, яка склалася у цій царині, породила за сто років її існування надзвичайно складний комплекс морально-психологічних, етнокультурних, соціально-економічних, а отже, й суспільно-політичних проблем. Тому цей так званий «посттріанонський синдром» активно використовують у своїй риториці провідні угорські партії. І не дивно, що парламентська коаліція ФІДЕС – Угорський громадянський союз – Християнська демократична народна партія досить активно здійснює цю політику.

Слід зазначити, що починаючи з 1990 р. всі уряди Угорщини у зовнішньополітичній діяльності визначали такі пріоритети: інтеграція до європейських та євроатлантичних структур, розвиток добрих відносин із сусідніми державами та захист прав національних меншин, що проживають за кордоном⁶.

Горбачовська перебудова, початок розпаду СРСР, оксамитові революції кінця 80-х рр. минулого століття в Центральній та Східній Європі спонукали угорців до пошуку у регіоні такої країни, на базі якої можливо відпрацювати пілотний проект такого ставлення до угорської національної меншини, яке б відповідало найбільш високим європейським вимогам.

Такою країною виявилася Україна. По-перше, в УРСР у 1990 р. вже були політичні сили, які прагнули до розпаду Радянського Союзу та розбудови незалежної держави. По-друге, така позиція вимагала забезпечення міжнародної підтримки й визнання. По-третє, велика кількість українців проживало та й проживає за кордоном країни і потребує відповідної уваги, а в окремих випадках – захисту з боку прабатьківщини. По-четверте, українські угорці проживають компактно, головним чином у Берегівському, Ужгородському та Мукачівському районах, що надавало можливість у перспективі створити автономний національний округ.

Завдяки зусиллям угорської та української дипломатії у кінці травня на початку червня 1991 р. в Будапешті, під час візиту голови Верховної Ради України Л. М. Кравчука, було підписано серед дев'яти українсько-угорських документів і Декларацію про принципи співробітництва із забезпечення прав національних меншин. Цей документ і сьогодні є основою угорсько-українських відносин і політики щодо забезпечення прав національних меншин. Декларація на час її прийняття своїми основними засадами була значно прогресивнішою Декларації ООН про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в грудні 1992 р., Рамкової конвенції про захист національних меншин, Європейської хартії регіональних мов або мов меншин.

Декларація підтвердила намір обох країн виконувати усі норми і зобов'язання, що є в Статуті ООН, документах про права людини ООН, Гельсінському заключному та інших документах про безпеку і співробітництво в Європі.

Цей документ гарантував національним меншинам обох країн широкі права. Особливо варто наголосити на п. 5 Декларації, в якому і Україна, і Угорщина взяли на себе зобов'язання створити для національних меншин такий статус, який забезпечував би їм ефективну участь у державних справах, включаючи участь у справах, що стосуються захисту й заохочення їхньої самобутності, прийняття і виконання рішень, що мають відношення до регіонів їхнього проживання⁷.

Із цього пункту випливає, що будь-яка із національних меншин, яка проживає в Україні, чи Угорщині, має право на створення національно-культурної автономії, а при певних умовах за згодою центральної влади – також заснування адміністративно-територіальної автономії.

Важливим положенням, зафіксованим у Декларації, стало заснування змішаної комісії з представників державних установ і, відповідно, національних меншин обох країн. Комісія була створена 14 травня 1992 р. та діє на підставі Положення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України 11 червня 1994 р. «Про Українську частину Змішаної українсько-угорської комісії з питань забезпечення прав національних меншин». За більш ніж 25 років роботи, комісія показала свою ефективність, її члени спромоглися вирішити велику низку питань забезпечення прав нацменшин обох країн, що значно сприяло зміцненню довіри між Україною та Угорщиною. Підписання цього документа допомогло угорцям укласти аналогічні за змістом декларації з Румунією, Словаччиною та Хорватією.

На сьогоднішній день правовою базою співробітництва в питаннях, що стосуються угорської національної меншини, є міждержавні, міжурядові та міжвідомчі двосторонні документи, укладені Україною з Угорською Республікою, зокрема:

- Договір про основи добросусідства та співробітництва (31 травня 1991 р.);
- Декларація про основні напрями співробітництва в гуманітарній сфері (31 травня 1991 р.);
- Декларація про принципи співробітництва по забезпеченню прав національних меншин (31 травня 1991 р.);
- Угода між Урядом України та Урядом Угорської Республіки про співробітництво в галузі культури, освіти та науки (4 квітня 1995 р.);
- Угода про співробітництво у справі повернення культурних цінностей, що потрапили під час Другої світової війни та в наступні роки на територію іншої країни (4 травня 1995 р.).

Таким чином, можна стверджувати, що в українсько-угорських стосунках створено всі політично-правові умови для того, щоб національні меншини обох країн відчували себе захищеними та, з одного боку, мали тісні стосунки з материнською нацією, а, з іншого, – забезпечити в країні проживання всі можливості для розвитку культурних, освітянських та національних потреб нацменшин.

То як забезпечені права угорської національної меншини в Україні?

В Україні створена досить дієва законодавча база забезпечення прав і свобод національних та етнічних меншин. Держава забезпечує права національних меншин, спираючись на відповідні статті Конституції України. Так, згідно зі ст. 11 етнонаціональну структуру українського суспільства становлять українська нація, корінні народи й національні меншини⁸. Визнавши корінні народи та національні меншини окремими суб'єктами політико-правових відносин, Конституція поклала на державу обов'язок сприяти розвиткові їхньої етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності. Надаючи українській мові статус державної, Конституція одночасно гарантує вільний розвиток, використання й захист інших мов національних меншин

України. Крім того, Конституція проголосила рівність громадянських прав і свобод незалежно від етнічного походження, мовних або інших ознак громадян України, їхнє право на свободу об'єднання у громадські організації для захисту своїх прав і свобод, задоволення культурних та інших інтересів⁹.

25 червня 1992 р. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про національні меншини в Україні» згідно з яким Україна гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення. Усі громадяни України користуються захистом держави на рівних підставах. При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава виходить з того, що вони є невід'ємною частиною загальноновизнаних прав людини. Стаття 3 визначає, що до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою¹⁰.

Окремі аспекти захисту прав національних меншин регулюються Законами України «Про мови в Українській РСР», «Про освіту», «Про друковані засоби масової інформації в Україні», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про місцеве самоврядування в Україні» тощо¹¹.

Згідно з інформацією, яку люб'язно надав нам Резеш Йосип Йосипович – начальник відділу національностей та релігій Закарпатської ОДА, відповідно до Всеукраїнського перепису населення 2001 р. в Україні проживає 156,6 тис. угорців, або 0,3 % всього населення країни, з них 151,5 тис. (12,1 %) – у Закарпатській області.

Відповідно до Закону України «Про національні меншини в Україні» представники угорського населення вільні у виборі обсягу і форм здійснення прав і реалізують їх особисто, а також через відповідні державні органи, органи місцевого самоврядування та громадські організації.

Інтереси угорської національної меншини в Україні представляють громадські організації, зокрема:

- Демократична спілка угорців України, має всеукраїнський статус;
- Товариство угорської культури Закарпаття (майже 30 тис. членів), об'єднує п'яту частину всього угорського населення області, видає газету «Карпаташо»;
- Товариство культури львівських угорців, 260 членів, видає газету «Еректейк» (Спадщина);
- Закарпатське угорськомовне наукове товариство, 82 членів;
- Київське товариство угорців, 150 членів;
- Товариство угорської інтелігенції Закарпаття, 40 членів;
- закарпатські угорські громадські організації: Товариство угорської інтелігенції, Товариство угорської культури Берегівщини, Ужгородське товариство угорців, Свалявський угорський культурний союз, Печівське угорське культурне товариство та Мукачівський літературно-просвітний клуб ім. Ференца Ракоці (об'єднані у Форум угорських організацій Закарпаття, голова Арпад Далмаї). Окрім цього, існує дев'ять різного роду економічних спілок угорців України.

З метою задоволення потреб національних меншин, зокрема і угорської спільноти, реалізуються обласні програми: Програма забезпечення розвитку освіти, культури, традицій національних меншин області на 2016–2020 рр. та Програма «Центр культур національних меншин Закарпаття» на 2016–2020 роки.

Відповідно до чинного законодавства угорській національній меншині в Україні гарантується право вивчати рідну мову та право на навчання рідною мовою, можливість створювати свої власні приватні освітні та учбові заклади, здійснювати підготовку вчителів.

У 2017 р. 73 дошкільні навчальні заклади області надають освітні послуги угорською мовою, у 21 закладі діти навчаються та виховуються угорською та українською мовами, у 1 – угорською та російською мовами, у яких виховується 5031 дошкільник.

Право здобути загальну середню освіту угорською мовою учні мають можливість у 99 загальноосвітніх навчальних закладах, у яких навчається 16275 учнів, у тому числі в 71 закладі – з угорською мовою навчання, у 28 викладання здійснюється двома мовами, одна з яких угорська, у тому числі функціонують також п'ять ліцеїв приватної форми власності з угорською мовою навчання, у яких навчається 523 учнів та які засновані благодійними фондами релігійних конфесій регіону.

Вищу освіту угорською мовою здобувають в Ужгородському національному університеті на гуманітарно-природничому факультеті з угорською мовою навчання фахових дисциплін (284 студенти); Гуманітарно-педагогічному коледжі Мукачівського державного університету (4 угорські групи – 58 студентів); Берегівському медичному коледжі (2 угорські групи – 16 студентів); Ужгородському коледжі культури і мистецтва (3 угорські групи – 27 студентів); Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II (приватна форма власності – 806 студентів).

Центром гунгарології при Ужгородському державному університеті (відкритий 1988 р.), підготовлено і затверджено на вченій раді Університету шкільний угорсько-український словник для учнів відповідних загальноосвітніх шкіл, на видання якого держава виділила 35 тис. грн (наклад – 10 тис. прим.), також підготовлено видання шкільного українсько-угорського та угорсько-українського фразеологічного словника.

Українська держава прагне створити для угорської національної меншини необхідні умови для розвитку культури, збереження національної самобутності, зокрема релігії, мови, традицій та культурної спадщини. В Україні діють Берегівський угорський театр імені Д. Йєша, ансамбль «Угорські мелодії», 82 клубні установи, 570 колективів художньої самодіяльності (18 157 учасників, 7 колективів мають почесне звання «Народний»), численні осередки Товариства угорської культури. В культурно-освітніх закладах влашту-

ються тематичні вечори, концерти, виставки творів живопису та народного декоративно-прикладного мистецтва. Традиційними стали обласні фестивалі «Народні джерела», «Золота осінь» (м. Тячів), свята дружби та інші. Дні угорської культури, які щороку проводяться в різних містах і селах Закарпаття, збирають численних учасників і гостей. У м. Берегове створена і змістовно працює система дозвілля і культурних зв'язків «Глобус», що підтримує творчі контакти з партнерами 12 країн світу.

Представники угорської нацменшини репрезентовані у різного рівня органах самоврядування. Так, за підсумками виборів 2015 р. до Закарпатської обласної ради обрано десять депутатів угорської національності. На парламентських виборах 2014 р. народним депутатом України у виборчому списку «Блоку Петра Порошенка» до Верховної Ради України обрано Василя Івановича Брензовича – голову Товариства угорської культури Закарпаття. Серед депутатів районних, міських, сільських і селищних рад – 912 (13,4%), у Берегівському районі угорське населення становить 66,9%, серед 600 депутатів рад всіх рівнів, 450 (75%) обрано угорців.

Закладам культури угорської національної меншини час від часу надає допомогу їхня етнічна батьківщина. Зокрема, 106 бібліотек, які обслуговують угорське населення, протягом останніх років отримали з Угорщини 1300 прим. книг, обласна універсальна наукова бібліотека та 15 бібліотек області – 7 назв газет, 80 бібліотек – по дві назви журналів. За фінансової підтримки Міністерства культури та національної спадщини Угорщини відділу літератури іноземних мов обласної універсальної наукової бібліотеки надана можливість користуватися базою даних Інтернету та електронною поштою. Щорічно працівники бібліотек, які обслуговують угорське населення, беруть участь у міжнародних конференціях бібліотечних працівників.

Щодобово в ефір виходять 0,4 години телепередач і 0,9 години радіопередач угорською мовою. На всій території Закарпатської області теле- і радіопередачі приймаються з Угорщини. Вирішується питання щодо відновлення функціонування рахівської телестанції.

За останній час встановлено значну кількість пам'ятників і пам'ятних знаків, що увічнюють пам'ять угорців – жертв сталінських репресій, зокрема: Свалявський меморіальний парк, пам'ятники у селах Галоч та Велика Добрань (Ужгородський р-н), Заставне (Берегівський р-н). За кошти держави здійснюється реконструкція пам'ятника історії та архітектури – замку у м. Мукачеві.

Практично всім населеним пунктам Закарпатської області, де компактно проживають угорці, повернуто їх історичні назви.

У цілому по Україні налічується 62 відділи угорської культури в 32 державних музеях.

Віруючі угорці задовольняють релігійні потреби в 90 реформаторських і 59 римо-католицьких громадах. Продовжується робота з повернення культових споруд релігійним громадам, зокрема повернуто комплекс монастиря Францисканів римо-католицькій громаді м. Виноградова. В Закарпатті згідно з даними Відомства для угорців, що проживають за кордоном, серед угорськомовних віруючих 100 тисяч реформатів, 65 тисяч римо-католиків, 30 тисяч греко-католиків, дві тисячі сповідують іудаїзм.

21 липня 2008 р. на Верецькому перевалі було відкрито пам'ятний знак на честь 1100-річчя з часу віднайдення угорськими племенами нової батьківщини в Карпатському басейні. Цим самим було завершено більш ніж 15-річне протистояння організацій українських націоналістів Західної України та угорських громад щодо поновлення пам'ятного знака, який тут був встановлений ще сто років тому і знищений радянськими солдатами у 1968 році.

То які проблеми виникають в Україні у зв'язку з наявністю в складі її населення угорської національної меншини?

Насамперед всі побоювання, інсценізовані нашим східним сусідом щодо автономії, відділення Закарпаття від України є вигадані і спрямовані на розпалювання ворожнечі в українсько-угорських стосунках. У краї створено всі можливості для задоволення культурно-освітніх потреб угорської національної меншини, які відповідають європейським вимогам культурно-національної автономії. І це влаштовує українських угорців, бо, без формального визнання цього статусу, вони його мають фактично.

З урахуванням вищевикладеного, спираючись на угорську історію, потрібно розуміти, що будь-яка угорська влада буде проводить політику захисту своєї національної меншини у сусідніх країнах. Це можливо використати на користь України, або навпаки нашкодити завдяки безглузді політиці.

Наступною проблемою в українсько-угорських стосунках є прийняття Державними Зборами Угорщини Закону про угорців, які проживають в сусідніх країнах. Цей документ набрав чинності із 1 січня 2002 р. і, на думку його авторів, має надати підтримку національно-культурним потребам угорців та допомогти соціально-економічному розвитку тих територій, де вони проживають. Згідно з даними ЗМІ приблизно 200 тис. жителів Закарпатської області вже мають угорські паспорти. У світлі ініціативи Президента П. О. Порошенка про прийняття Верховною Радою Закону України про громадянство, у якому пропонується припинити українське громадянство осіб, які мають громадянство іншої країни, це може призвести до ускладнення українсько-угорських стосунків.

І останнє. Пов'язане насамперед з ростом у двох країн праворадикальних настроїв у політиці і відповідним посиленням партій націоналістичної спрямованості. Саме цей фактор може стати каталізатором загострення українсько-угорських стосунків, ризику реваншизму з вимогами повернення материнських територій до Великої Угорщини. Але з урахуванням того, що Угорщини є країною НАТО та ЄС, її зобов'язання щодо членства у цих спільнотах гарантують Україні недоторканність її кордонів.

¹ История Центрально-Восточной Европы. Часть I / Наталья Алексюн, Даниэль Бовуа, Мари-Элизабет Дюкре [и др.; пер. с фр.: М. Ю. Некрасов и др.]. – СПб. : Изд-во «Евразия», 2009. – С. 539.

² Шимов Я. Перекресток Центральная Европа на рубеже тысячелетий / Я. Шимов. – М. : Изд-во Фонд науч. исслед. «Прагматика культуры», 2002.

³ Європа після Першої світової війни (1919–1923) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://sites.google.com/site/alinaapokopetsna/ucasniki-vijni> – Назва з екрану.

⁴ Шипка Н. Угорська національна меншина як чинник формування українсько-угорських міждержавних політичних відносин (1991–2006 рр.) / Н. Шипка. – Л. : Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2007. – Вип. 19. – С. 208–216.

⁵ Ткач Д. Сучасна Угорщина в контексті суспільних трансформацій : моногр. / Д. Ткач. – К. : МАУП, 2004. – 480 с. – С. 399.

⁶ Там само. – С. 376.

⁷ Декларація про принципи співробітництва між Українською Радянською Соціалістичною Республікою та Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей // Зб. чинних міжнародних договорів України. – К., 2001. – Т. 1. – С. 269–274.

⁸ Конституція України. – К., 1997. – С. 6.

⁹ Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001). – К. : Альтернативи, 2001. – С. 385.

¹⁰ Відомості Верховної Ради. – К., 1992. – № 36. – С. 529.

¹¹ Україна: утвердження незалежної держави (1991–2001). – К. : Альтернативи, 2001. – С. 385.

Резюме

Ткач Д. І. Угорська національна меншина в Україні – політико-правовий аспект.

У статті аналізується роль угорської національної меншини в українському соціумі, висвітлюється політико-правовий аспект забезпечення прав та свобод цієї спільноти, гарантування збереження рідної мови, культури, національних традицій. Стверджується, що в українсько-угорських стосунках створено всі політично-правові умови для того, щоб національні меншини обох країн відчували себе захищеними та, з одного боку, мали тісні стосунки з материнською нацією, а, з іншого, – забезпечити в країні проживання всі можливості для розвитку культурних, освітянських та національних потреб нацменшин. Наводяться конкретні дані про забезпечення права угорської національної меншини в Україні.

Ключові слова: Україна, Угорщина, угорська національна меншина, яка проживає в Україні, забезпечення її прав.

Резюме

Ткач Д. І. Венгерское национальное меньшинство в Украине – политико-правовой аспект.

В статье анализируется роль венгерского национального меньшинства в украинском социуме, освещается политико-правовой аспект обеспечения прав и свобод этого сообщества, гарантирования сохранения родного языка, культуры, национальных традиций. Утверждается, что в украинско-венгерских отношениях созданы все политически-правовые условия для того, чтобы национальные меньшинства обеих стран чувствовали себя защищенными и, с одной стороны, имели тесные отношения с материнской нацией, а, с другой, обеспечить в стране проживания все возможности для развития культурных, образовательных и национальных потребностей нацменьшинств. Приводятся конкретные данные об обеспечении права венгерского национального меньшинства в Украине.

Ключевые слова: Украина, Венгрия, венгерское национальное меньшинство, проживающее в Украине, обеспечение его прав.

Summary

Tkach D. The Hungarian national minority in Ukraine – political and legal aspects.

The role of the Hungarian national minority in Ukrainian society is analyzed in the article, the political and legal aspects of the provision of the community rights and freedoms, guarantee of preservation of the native language, culture and national traditions are highlighted. It is stated that within Ukrainian-Hungarian relations all political and legal conditions to make the national minorities of both countries feel themselves secure, maintain close relationships with the parent nation on one side and to provide all opportunities to develop cultural, educational and national needs of minorities in the country of residence on another side are created. The specific data on enforcement of rights of the Hungarian national minority in Ukraine are given.

Key words: Ukraine, Hungary, Hungarian national minority living in Ukraine, enforcement of rights.